

В. К. Гришук,

доктор юридичних наук, професор

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6781-9243>

СИСТЕМНІ ЗВ'ЯЗКИ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЯК РЕГУЛЯТИВНОГО ФЕНОМЕНА

Вища рада правосуддя
вул. Студентська, 12-а, 04050, Київ, Україна
E-mail: v.hryshchuk@gmail.com

Мета: аналіз системних зв'язків кримінального законодавства України як регулятивного феномена. **Методологічну основу** дослідження склали: загальнонаукові методи пізнання, за допомогою яких автор розв'язує проблему взаємозв'язків кримінального законодавства з іншими галузями національного законодавства. **Результати:** автор наголошує, що кримінальне законодавство України, як регулятивний феномен кримінально-правової дійсності (реальності), перебуває в органічному нерозривному зв'язку з нормами інших галузей українського законодавства, які конкретизують його положення. **Обговорення:** автор констатує, що в кримінальному законодавстві втілені принципи кримінально-правового регулювання, що містяться в нормах міжнародного права, рішеннях Європейського Суду з прав людини, положеннях Конституції України та правових позиціях Конституційного Суду України.

Ключові слова: кримінальне право; кримінально-правова ідеологія; кримінально-правова дійсність; системні зв'язки кримінального законодавства; оцінні поняття.

Постановка проблеми та її актуальність. В умовах світового процесу глобалізації відбуваються багатопланові взаємопроникнення, взаємозбагачення різних культур сучасної цивілізації. Домінантними при цьому визнаються загальнолюдські цінності, визнані такими міжнародною спільнотою. Тому кримінальне законодавство перебуває у системному зв'язку з нормами міжнародного права. Відповідно до ст. 9 Конституції України, ті чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства. Це передбачає складну роботу щодо імплементації в чинне законодавство України тих правових позицій, що містяться у нормах міжнародного права. Повною мірою це стосується і кримінального законодавства. Тому норми міжнародного права, при такій постановці питання, є специфічним джерелом кримінального законодавства України. До їх числа, у першу чергу, слід віднести: Всезагаль-

ну декларацію прав людини, проголошену генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р.; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийнятий Генеральною асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р.; Мінімальні стандарти правила ООН щодо законів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням від 14 грудня 1990 р.; Декларацію основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою від 29 листопада 1985 р.; і резолюції Економічної та соціальної Ради ООН «Основні принципи застосування програм відновного правосуддя у кримінальних справах» від 4 травня 1999 р. та «Про основні принципи використання програм відновного правосуддя у кримінальних справах» від 24 липня 2002 р.; Європейську конвенцію про захист прав людини і основних свобод від 4 листопада 1950 р.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Тематиці дослідження системних зв'язків кримінального законодавства України присвя-

чені праці таких науковців як М.І. Панов, В.П. Тихий, Т.С. Коханюк, Б. Ганьба, П. Андрушко, Ж.О. Дзейко, Т. Подковенко, Н.Є. Маковецька, О.К. Марін, Г.М. Анісімов, Н.Д. Квасневська, Л.І. Заморська, Р.Б. Галюк, Є.В. Фесенко та інші. Водночас слід відмітити, що тема системних зв'язків кримінального законодавства України як регулятивного феномена розкрита у наукових дослідженнях недостатньо повно.

Мета статті: наукова стаття присвячена дослідженню системних зв'язків кримінального законодавства України з нормами суміжних галузей законодавства, які їх «супроводжують».

Виклад основного матеріалу. Важливе значення мають міжнародні договори за участю України, які безпосередньо спрямовані на протидію кримінальним правопорушенням. Слід назвати, зокрема, такі з них: 1) Конвенцію про попередження злочину, геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р.; 2) Європейську конвенцію про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 р.; 3) Європейську конвенцію про взаємну допомогу з питань карних справ від 20 квітня 1959 р.; 4) Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 7 березня 1966 р.; 5) Конвенцію про припинення злочину апартеїду і покарання за нього від 30 листопада 1973 р.; 6) Європейську конвенцію про передачу провадження у кримінальних справах від 15 травня 1972 р.; 7) Міжнародну конвенцію про боротьбу з захопленням заручників від 17 грудня 1979 р.; 8) Конвенцію про передачу засуджених осіб від 21 березня 1983 р.; 9) Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських і таких, що принижують людську гідність, видів поведінки і покарання від 10 грудня 1984 р.; 10) Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 19 грудня 1988 р.; 11) Міжнародну конвенцію про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців від 4 грудня 1989 р.; 12) Європейську конвенцію про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 р.; 13) Конвенцію про правову допомогу в цивільних, сімейних та кримінальних справах, укладе-

ну між державами-членами СНД від 22 січня 1993 р.; 14) Міжнародну конвенцію про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 р.; 15) Договір про співробітництво держав-учасниць СНД у боротьбі з тероризмом від 4 червня 1999 р.; 16) Міжнародну конвенцію про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 р.; 17) Конвенцію Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 р.

Названі та інші міжнародно-правові акти визначають кримінально-правову ідеологію, стандарти кримінально-правового регулювання, засади протидії злочинності, які служать орієнтиром як для законодавця, так і для правозастосовних органів. Так, у «Міжнародному Пакті про громадянські і політичні права» від 16 грудня 1966 р., зокрема, вказано, що право на життя є невід'ємним правом кожної людини (ст. 6), що ніхто не може бути підданий катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому гідність поведінку чи покаранню (ст. 7), що ніхто не може бути підданий безпідставному арешту чи триманню під вартою (ст. 9), що ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканість його житла або таємницю його кореспонденції (ст. 17), що будь-яка пропаганда війни повинна бути заборонена законом, а так само має бути заборонено будь-які виступи на користь національної, расової чи релігійної ненависті (ст. 20). На забезпечення цих кримінально-правових засад спрямовані відповідно до ст. 115–120, 127, 371, 182, 161, 162, 163, 436 КК України.

Окремі кримінальні правопорушення прямо визначені в міжнародних договорах. У ст. 2 «Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього» визначено *поняття геноциду*, а в додатках до «Єдиної конвенції про наркотичні засоби» 1961 р. (зі змінами 1972 р.) є списки 1, 2, 3, 4, що містять переліки *наркотичних засобів*. У додатку до «Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин» від 19 жовтня 1988 р. є дві таблиці, що містять переліки

наркотичних засобів і психотропних речовин, а в статтях 1, 2 Міжнародної конвенції «Про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансування і навчанням найманців» визначено поняття «найманець». Названі вище положення служать основою для застосування відповідно статей 442, 305–327, 447 КК України. В першому з вищеназваних договорів визначено кримінально протиправне діяння, в другому – предмет кримінального правопорушення, в третьому – предмет суспільних відносин та суб'єкт кримінального правопорушення.

Визначаючи діяння, які є кримінальними правопорушеннями, але не визначаючи їх караності, міжнародно-правові акти у ряді випадків, вказують лише на необхідність її передбачення в національному кримінальному законодавстві держав. У кінцевому ж рахунку і злочинність, і караність таких діянь визначаються в чинному КК України, шляхом внесення до нього відповідних змін.

Україною підписано низку двосторонніх договорів з іншими державами про правову допомогу і у тому числі з кримінальних справ. Зокрема, з Грузією, КНР, Литовською Республікою, Республікою Польща, Республікою Молдова, Естонською Республікою.

Чинне українське кримінальне законодавство не зобов'язує суди посилатися на норми міжнародних договорів при вирішенні кримінальних справ, але й не забороняє цього. Посилання ж на норми міжнародних договорів у судовому вирокі, як видається, вказує певним чином на соціально-етичну (моральну) та правову підстави кримінальної відповідальності за вчинене суб'єктом діяння, підкреслює його суспільну небезпеку, посилює обґрунтованість судового вироку.

Міжнародні договори, згідно ст. 19 Закону України від 29 червня 2004 р. «Про міжнародні договори України», мають перевагу в правозастосуванні перед іншими актами законодавства України. Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

Доказом того, що міжнародні договори є генетичним джерелом кримінального законодавства, а відтак про тісний його зв'язок з ними, є пряма вказівка на це в чинному КК України. Відповідно до ч. 5 ст. 3 КК України, закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. КК України, в інших випадках, прямо вказує на міжнародні договори як джерело кримінального законодавства. Наприклад, ч. 3 ст. 10, ст. 438, ст. 439, ст. 440 КК України.

Чітко вираженими є системні зв'язки кримінального законодавства з конституційним законодавством України. Конституція України, виконуючи установчу, регулятивну та правоохоронну функції, слугує фундаментом, правовою основою, важливим джерелом українського кримінального законодавства. Верховенство Конституції України обумовлене рядом юридичних обставин. *По-перше*, в ч. 2 ст. 8 Конституції України визначено, що вона має найвищу юридичну силу і закони та інші нормативні акти приймаються тільки на її основі й повинні відповідати їй. *По-друге*, відповідно до ст. 8 Конституції України її норми є нормами прямої дії. Суди при вирішенні кримінальних справ мають право посилатися на норми Конституції України. *По-третьє*, про це прямо зазначено в ч. 1 ст. 3 КК України: «Законодавство України про кримінальну відповідальність становить *Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України...*»

Інструментальна цінність Конституції України як фундаменту, правової основи, базового джерела українського кримінального законодавства зумовлена не лише закріпленням такого її становища в самій Конституції України та чинному КК України. Головним чином така якісна властивість зумовлена тим, що вона: а) є опосередкованим через народних депутатів волевиявленням українського народу; б) в ній закріплені програмуючі суспільне життя ціннісні пріоритети й принципи організації та функціонування механізму держави і політичної організації суспільства, права і свободи людини, принципи правого регулювання загалом і кри-

мінально-правового регулювання зокрема; в) вона є реально діючою моделлю гармонійного поєднання, правового балансу публічних, приватних та корпоративних інтересів; г) ряд її норм є нормами-цілями, які визначають, програмують перспективу розвитку української державності, права та суспільства.

Конституція України, виконуючи роль правової основи, головного джерела об'єктивного (позитивного) кримінального права, породжує послідовну діалектичну залежність: Конституція України – кримінальне законодавство – судові ухвали, постанови та вироки – виконання судових ухвал, постанов та вироків. Отже, джерелом кримінального законодавства виступає Конституція України, а джерелом судових рішень – і Конституція України, і кримінальне законодавство та практика його застосування. Судове ж рішення породжує певні права та обов'язки суб'єктів суспільних відносин.

Важливе значення, у зв'язку з цим, має постановою Пленуму Верховного Суду України № 9 від 1 листопада 1996 р. «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», в якій, зокрема, звертається увага на наступні положення.

Наголошуючи, що відповідно до ст. 8 Конституції в Україні визнається і діє принцип верховенства права, Пленум Верховного Суду України вказав на безпосередню дію конституційних прав і свобод людини і громадянина. Вони визначають цілі і зміст законів та інших нормативно-правових актів, зміст і спрямованість діяльності органів законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і забезпечуються захистом правосуддя.

У зв'язку з тим, що Конституція України *має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії*, суди при розгляді конкретних справ повинні оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акту з точки зору його відповідності Конституції і в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії. Судові рішення мають ґрунтуватися на Конституції, а також на чинному законодавстві, яке не суперечить їй.

У разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований

закон або закон, який підлягає застосуванню у конкретній справі, суд за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України, який відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 36 Закону України про судоустрій і статус суддів, може порушувати перед Конституційним Судом України питання про відповідність Конституції законів та інших правових актів.

Суд безпосередньо застосовує Конституцію України у разі:

1) коли зі змісту норм Конституції не випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом;

2) коли закон, який був чинним до введення в дію Конституції чи прийнятий після цього, суперечить їй;

3) коли правовідносини, що розглядаються судом, законом України не врегульовано, а нормативно-правовий акт, прийнятий Верховною Радою суперечить Конституції України;

4) коли укази Президента України, які внаслідок їх нормативно-правового характеру підлягають застосуванню судами при вирішенні конкретних справ, суперечать Конституції України.

Якщо зі змісту конституційної норми випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом, суд при розгляді справи повинен застосовувати тільки той закон, який ґрунтується на Конституції України і не суперечить їй.

Функцію встановлення відповідності Конституції України нормативно-правових актів Верховної Ради, актів Президента, актів Кабінету Міністрів України виконує Конституційний Суд. Він є єдиним органом офіційного тлумачення Конституції України, рішення якого з наведених питань є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені (ст. 151-2 Конституції України).

Отже, Конституція України, з одного боку, закріплює досягнутий новий якісний стан політико-правової організації суспільства, баланс (консенсус) політичних сил, засновану на загальнолюдських цінностях гуманізму, добра і справедливості політичну і правову ідеологію,

правову культуру, відображає об'єктивну спрямованість суспільного розвитку, слугує правою основою наукової, законодавчої та правозастосовної діяльності, а з іншого – створює передумови для дальшого прогресивного розвитку суспільства, є основним джерелом українського права, в усіх варіантах його доктринального розуміння, фундаментом правових засобів регулювання суспільних відносин, виконує консолідуючу, стабілізуючу, мобілізуючу, виховну роль у суспільстві, сприяючи усвідомленню його суб'єктами свого правового статусу і конституційних завдань суспільного розвитку. Саме цим, головним чином, зумовлена особлива інструментальна суспільна цінність Конституції України.

Яскравим свідченням системного зв'язку чинного КК України з Конституцією України, слугує, зокрема, пряме закріплення, трансформація в ньому ряду конституційних положень. У такій іпостасі чинний КК України виступає гарантією реалізації конституційних норм. Наприклад, положення ст. 58 Конституції України про зворотню дію нормативно-правових актів у часі знайшли своє відображення в ст. 5 КК України, а закріплена у ст. 62 Конституції України презумпція невинуватості – в ч. 2 ст. 2 КК України. Конституційний принцип про неможливість притягнення до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (ч. 1 ст. 61 Конституції України) закріплений в ч. 3 ст. 2 КК України, а закріплене право особи не виконувати явно злочинні розпорядження чи накази (ст. 60 Конституції України) – в ч. 3 ст. 41 КК України. Принцип про невидання іноземній державі громадянина України (ч. 2 ст. 25 Конституції України) відтворений в ч. 1 ст. 10 КК України, а право на необхідну оборону (ч. 2 ст. 27, ч. 5 ст. 55 Конституції України) – в ст. 36 КК України.

У деяких випадках конституційні положення зумовлюють криміналізацію певних суспільно небезпечних діянь. Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Це, зокрема, зумовило криміналізацію діянь, передбачених ст. 115–126, 128–156 КК України. Ча-

стина перша ст. 28 Конституції України заборонила катування, що послужило підставою для криміналізації катування в ст. 127 КК України.

Конституційний принцип про те, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, що право приватної власності є непорушним, послужив підставою для криміналізації посягань проти власності, передбачених ст. 185–198 КК України. Виконання обов'язку громадянина не заподіювати шкоду природі (ст. 66 Конституції України) забезпечується, зокрема, ст. 236–254 КК України, а обов'язок сплачувати податки (ст. 67 Конституції України) – ст. 212 КК України.

Ніхто, відповідно до ч. 2 ст. 29 Конституції України, не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених у законі, що послужило підставою для криміналізації в ст. 371, 372, 373, 374, 375 КК України, діянь, які суперечать названому принципові.

Наведене вище свідчить про генетичний системний зв'язок кримінального законодавства з положеннями Конституції України, що має важливе значення для його застосування.

Норми кримінального законодавства нерідко не містять достатньо повної моделі кримінально-правової заборони. Окремі, часто в значній мірі, ознаки цієї моделі містяться в нормах інших галузей законодавства, що свідчить про наявність певного системного зв'язку між ними та КК України. У багатьох випадках, коли це впливає з кримінального закону, *норми інших галузей українського законодавства визначають, конкретизують ознаки складів відповідних кримінальних правопорушень, але не визначають його караності*. У цьому разі йдеться про конкретизацію бланкетних норм кримінального закону.

Іноді норми законодавства інших галузей законодавства *визначають, конкретизують предмет* кримінального правопорушення. Так, поняття відомостей, що становлять державну таємницю були визначені, зокрема, в Законі України від 21 вересня 1999 р. «Про державну таємницю», який загалом належить до адміністративного законодавства, але містить у

собі норми права, які поряд із нормами кримінального законодавства визначають кримінальну протиправність діяння. Він має важливе значення для кваліфікації таких кримінальних правопорушень як шпигунство (ст. 114 КК України) та державна зрада (ст. 111 КК України).

Предмет кримінальних правопорушень, пов'язаних з наркотиками, визначений у «Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України № 770 від 6 травня 2000 р. Цей нормативний акт можна віднести до медичного законодавства.

В деяких випадках нормами інших галузей законодавства визначається, *конкретизується суспільно небезпечне діяння* як ознака відповідного складу кримінального правопорушення. Так, окремі положення порядку нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначені відповідною «Інструкцією про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», затвердженою наказом Міністерства фінансів України від 20 квітня 2015 р. № 449 (у редакції наказу Міністерства фінансів України від 21 грудня 2020 р. № 790). Порушення цього порядку утворює склад злочину, передбачений ст. 212¹ КК України «Ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Згадані нормативні акти відносять до фінансового законодавства.

Порядок повітряного сполучення через державний кордон України визначений, конкретизований, зокрема, постановою Кабінету Міністрів України № 1017 від 18 грудня 1995 р. «Про порядок повітряного сполучення через державний кордон України», що як нормативний акт належить до повітряного законодавства і має важливе значення для кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 334 КК України.

Порядок трансплантації органів або тканин людини визначений, конкретизований, зокрема, в таких нормативних актах:

а) Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» від 17 травня 2018 р.;

б) постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2019 р. № 1083 «Про затвердження переліку послуг та тарифів на послуги з надання третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги методом трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів, які надаються учасниками пілотного проекту щодо зміни механізму фінансового забезпечення оперативного лікування з трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів»;

в) порядок констатації та діагностичні критерії смерті мозку людини; інструкція щодо вилучення органів людини в донора-трупа; інструкція щодо вилучення анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів у донора-трупа. Ці та інші нормативні акти належать до медичного законодавства і застосовуються при кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 143 КК України. В усіх наведених вище трьох випадках чітко визначені, конкретизовані законні дії, що служать надійною основою для визначення їх антиподу – незаконних дій.

Прикладом визначення, конкретизації *суспільно небезпечних наслідків* можуть послужити «Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень», затверджені Наказом Міністерства охорони здоров'я України № 6 від 17 січня 1995 р., що належать до медичного законодавства і мають визначальне значення для кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 121–128 КК України.

Нормативні акти інших галузей законодавства України конкретизують в окремих випадках і норми Загальної частини Кримінального закону, зокрема, правомірність діяння. Зокрема, Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р., який належить до медичного законодавства, конкретизує окремі положення ст. 95 КК України. Положення ст. 86 КК України конкретизуються, зокрема, Законом України від 1 жовтня 1996 р. «Про застосування амністії в Україні» (з наступними змінами), а також іншими чинними Законами України «Про

амністію», які належать до конституційного законодавства України. Так, Законом України «Про амністію» від 11 травня 2000 р. № 1713-III чітко окреслене коло осіб, які підлягають звільненню за цим актом амністії, а також умови такого звільнення. Ним же також чітко визначені умови заміни невідбутої частини покарання у вигляді позбавлення волі на умовне засудження, звільнення засуджених з дисциплінарних батальйонів, умови скорочення наполовину невідбутої частини покарання особам, які не підлягають звільненню від покарання або заміні невідбутої частини покарання у виді позбавлення волі на умовне засудження з іспитивним строком. У статті 10 цього Закону вказано осіб, на яких не поширюється ця амністія.

У наведеному вище контексті, норми інших галузей українського законодавства служать засобом конкретизації норм чинного КК України. Все це свідчить про наявність нерозривного системного зв'язку між кримінальним законодавством і ними.

Пріоритетною складовою реалізації зовнішньополітичного євроінтеграційного вектора України, відповідно до «Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», затвердженої Законом України від 18 березня 2004 р., є адаптація українського законодавства, і в тому числі *кримінального законодавства*, до законодавства Європейського Союзу.

Одним із джерел законодавства Європейського Союзу є рішення Європейського Суду з прав людини, в яких дається офіційне тлумачення відповідних правових норм. У статті 17 Закону України від 23 лютого 2006 р. «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» прямо зазначено: «Суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику суду як джерела права».

Практика Європейського Суду з прав людини є *прецедентним правом*, оскільки його рішення наділені трьома важливими рисами:

1) сформульоване в ньому правило містить припис, що врегульовує певні суспільні відносини;

2) обов'язковість;

3) офіційне опублікування судових рішень.

Прецедент (лат. *praecedens* – той, що передує) – це рішення Європейського Суду з прав людини у певній справі, яке містить вироблене на ґрунті конкретизації правових норм про права людини правило, що послужило достатньою підставою для прийняття Судом рішення в цій справі і є обов'язковим для вирішення майбутніх аналогічних справ як самим Судом, так і іншими судами.

Таким чином, практика Європейського Суду з прав людини має застосовуватися для здійснення тлумачення, конкретизації чинного законодавства України, мотивування рішень судів України, в тому числі й вироків з конкретних кримінальних справ, виходячи з Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1].

Можна навести, у зв'язку з цим, окремі приклади рішень Європейського Суду з прав людини, які мають кримінально-правове значення. Зокрема, у рішенні від 9 березня 2006 р. в справі «Менешев проти Росії» [2] та у рішенні від 4 квітня 2006 р. в справі «Корсаков проти Молдови» [3] дії працівників поліції щодо заявників визначені Судом як *насильство, що слід вважати актами катування*. Ці рішення Суду мають спрямовуюче значення для кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 127 КК України.

У рішенні, ухваленому 28 березня 2006 р., в справі «Щербаки проти України» та у рішенні, ухваленому 4 квітня 2006 р., в справах «Помазаній та Шевченко проти України» і «Лисянський проти України» Суд вказав, що «для держави в цілому чи для конкретного державного підприємства зокрема є *неприпустимим виправдовувати невиконання судового рішення відсутністю у них достатніх коштів*». Дані рішення Суду мають спрямовуюче значення при кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 175 КК України.

У рішенні, ухваленому 19 лютого 2009 р., в справі «Доронін проти України» Суд роз'яснив, що *перелік винятків стосовно позбавлення права на свободу*, яке гарантує пункт 1 статті 5 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, є *вичерпним*, і лише

звужувальне тлумачення цих винятків відповідатиме меті цього положення.

Це рішення Суду має спрямовуюче значення для кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 371 КК України.

У рішенні, ухваленому 19 липня 2012 р. в справі «Алексахін проти України» Суд роз'яснив, що коли представник держави обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з катуванням або жорстоким поведінням, кримінальне провадження та винесення вироку *не повинні здійснюватися поза межами строку давності, а амністія чи помилування при цьому не допускаються*. Дані рішення мають спрямовуюче значення при застосуванні ст.ст. 49, 86, 87 КК України.

На необхідність врахування практики Європейського суду з прав людини неодноразово звертав увагу судів Пленум Верховного Суду України. Зокрема, в п. 11 постанови Пленуму № 2 від 28 березня 2008 р. «Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового слідства» та в п. 1 постанови Пленуму № 6 від 30 травня 2008 р. «Про практику застосування кримінально-процесуального законодавства при попередньому розгляді кримінальних справ у судах першої інстанції» [4].

Відоме кримінально-правове значення має рішення Суду, ухвалене 29 березня 2006 р., в справі «Ачур проти Франції» [5], де чітко викладена позиція Суду щодо принципу *«ніякого покарання без закону»*.

Отже, рішення Європейського Суду з прав людини, які стосуються питань кримінально-правового регулювання, є джерелом кримінального права як навчальної дисципліни.

Рішення Конституційного Суду України є джерелом українського кримінального права в тій частині, де йдеться про вирішення питань кримінально-правового регулювання суспільних відносин.

Рішеннями Конституційного Суду України, які є актами тлумачення кримінального закону, можна, зокрема, назвати:

1) рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 р. № 11-рп/99 (справа № 1-33/99 про смертну кару), яким положення ст. 24 та санкцій статей чинного тоді КК України, які передбачали смертну кару як вид покарання, визнано таким, що не відповідають Конституції України (неконституційними). Зрозуміло, що назване рішення Конституційного Суду України має визначальне, керівне значення для українського законодавця – Верховної Ради України;

2) рішення Конституційного Суду України від 7 липня 1998 р. № 11-рп/98 (справа № 1-19/98 щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України) та від 9 лютого 1999 р. № 1-рп/99 (справа № 1-7/99 про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів), а також від 19 квітня 2000 р. № 6-рп/2000 (справа № 1-3/2000 про зворотну дію кримінального закону в часі). Дані акти тлумачення насамперед мають значення для застосування статей 4 та 5 КК України;

3) рішення Конституційного Суду України від 3 червня 1999 р. № 5-рп/99 (справа № 1-8/99), у якому роз'яснено, що членами сім'ї військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони можуть бути визнані й інші особи, за умови постійного проживання разом і ведення з ним спільного господарства, тобто не лише його (її) близькі родичі (рідні брати, сестри, онуки, дід, баба), але й інші родичі або особи, які не перебувають з військовослужбовцем, працівником міліції, особового складу державної пожежної охорони у безпосередніх родинних зв'язках (неповнорідні брати, сестри; зять, невістка; вітчм, мачуха; опікуни, піклувальники, пасинки, падчерки та інші). Це рішення Конституційного Суду України має, зокрема, значення для кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених статтями 115 (п. 8 ч. 2), 122 (ч. 2), 126 (ч. 2), 189, 345, 346, 347, 348, 349, 377, 378, 379, 380, 398, 399, 400 КК України.

Немає сумніву в тому, що рішення Конституційного Суду України є джерелом кримінального законодавства.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, є підстави стверджувати, що кримінальне законодавство України, як регулятивний феномен

кримінально-правової дійсності (реальності), має досить широкі та системні зв'язки з іншими галузями законодавства. В ньому втілені принципи кримінально-правового регулювання, що містяться в нормах міжнародного права як одного з найбільш вагомих цивілізаційних досягнень людства, а також у рішеннях Європейського Суду з прав людини, положення Конституції України та правові позиції Конституційного Суду України. Чинний КК України перебуває в органічному нерозривному зв'язку з нормами інших галузей українського законодавства, які конкретизують його положення. Тому держава, в особі законодавця, має дбати і про системне та гармонійне удосконалення норм кримінального законодавства і норм суміжних галузей законодавства, які їх «супроводжують», з метою забезпечення системного й ефективного функціонування кримінально-правової реальності в найкращих європейських традиціях.

Література

1. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 лист. 1950 р. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Решение «Менешева против России» № 5926/00 от 9 мар. 2006 г. / Лада Великорединина; Центр содействия международной защите. URL: <http://www.srji.org/resources/search/26>
3. Справа «Корсаков проти Молдови» від 4 квіт. 2006 р. *Юридичний вісник України*. № 26 (574). С. 14. URL: <http://library.nulau.edu.ua/>

POLN_TEXT/Zurnal/Ur_Visnuk_Ukr_1_52_2006/PDF/26.PDF

4. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В.В. Рожкова, А.С. Сизоненко, Л.Д. Удалова. Київ: Паливода А.В., 2010. С. 413, 432.

5. Справа «Ачур проти Франції» від 29 бер. 2006 р. *Юридичний вісник України*. № 26 (574). С. 14. URL: http://library.nulau.edu.ua/POLN_TEXT/Zurnal/Ur_Visnuk_Ukr_1_52_2006/PDF/26.PDF

References

1. Yevropejs'ka konvencija pro zahyst prav ljudyny i osnovopolozhnyh svobod vid 4 lyst. 1950 r. *Oficijnyj veb-sajt Verhovnoi' Rady Ukrai'ny*. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Reshenie «Menesheva protiv Rossii» № 5926/00 ot 9 mar. 2006 g. / Lada Velikoredchagina; Centr sodejstvija mezhdunarodnoj zashhite. URL: <http://www.srji.org/resources/search/26>
3. Sprava «Korsakov proty Moldovy» vid 4 kvit. 2006 r. *Jurydychnyj visnyk Ukrai'ny*. № 26 (574). S. 14. URL: http://library.nulau.edu.ua/POLN_TEXT/Zurnal/Ur_Visnuk_Ukr_1_52_2006/PDF/26.PDF
4. Postanovy Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrai'ny v kryminal'nyh spravah / uporjad. V.V. Rozhkova, A.S. Syzonenko, L.D. Udalova. Kyi'v: Palyvoda A.V., 2010. S. 413, 432.
5. Sprava «Achur poty Francii'» vid 29 ber. 2006 r. *Jurydychnyj visnyk Ukrai'ny*. № 26 (574). S. 14. URL: http://library.nulau.edu.ua/POLN_TEXT/Zurnal/Ur_Visnuk_Ukr_1_52_2006/PDF/26.PDF

SYSTEMIC RELATIONS OF CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE AS A REGULATORY PHENOMENON

High Council of Justice
Studentska str., 12-a, 04050, Kyiv, Ukraine
E-mail: v.hryshchuk@gmail.com

Purpose: the analysis of systematic connections of criminal legislation as a regulative phenomenon. **The methodological basis** of the study is comprised of scientific methods of cognitive science that author uses to solve the issue of relation of criminal legislation with other branches of national legislation. **Results:** the author emphasizes that criminal legislation of Ukraine as a regulative phenomenon of criminal law reality stays in constitutional and indissoluble connection with the norms of other branches of ukrainian legislation that specify its provision. **Discussion:** the author states that principles of criminal law regulation that are contained in the norms of international law, resolutions of European Union on human rights, provisions of the Constitution of Ukraine and legal positions of Constitutional Court of Ukraine are embodied in criminal legislation.

It has been stated that regulation of criminal law in its systematic sense should be of the highest quality. The criminal law mechanism for ensuring the quality of legal regulation in any sphere of social life is complex and multifaceted. It covers, in particular, public and private institutes and organizations, legal framework of their activities and international cooperation. Each of these elements must be endowed with sufficient qualitative instrumental features. Additionally, it is important to ensure a harmonious systematic connection between them. With regard to criminal law, it can be argued about the quality of its form and content, bearing in mind the philosophical axiom that form is always essential, and the essence is always formed.

It has been found that traditionally since the ancestor of the science of codification Jeremy Bentham, codes were considered the highest form of expression to improve the quality and content of legislation in the doctrine of law. They are precisely recognized as such in the continental legal system, as they most fully ensure, in particular, such qualities of the legislation as systematization, clarity, accessibility, the absence of gaps and contradictions. It has been investigated, that unfortunately, the Ukrainian legislative practice goes mainly through the creation of diverse, often contradictory and separate laws which make numerous changes to the current criminal law.

Legal act is considered to be excellent when it does not require specification in by-laws, or if a need to specify the norms is minimal or enforced. The global law-making practice has recognized that since ancient times such legal act is a code of laws, if it is developed and adopted on the scientific basis of codification techniques.

Key words: criminal law; criminal law ideology; criminal law validity; systematic relationships of criminal legislation; evaluative concepts.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2022